

NÆVNINGER

Mere om retsvæsenet gamle dage

Af TORSTEN BALLE

SOM OMTALT I FOREGÅENDE ARTIKEL var det i 16-1700erne herredsfogeden eller hans stedfortræder, der virkede som dommere på herredstingene. Således havde det imidlertid ikke altid været. Oprindeligt var herredsfogeden kongens repræsentant på tinget, således at han kun skulle varetage kongens interesser, men fra 1400erne var han tingets leder og tog jævnlig del i afsigelsen af domme, og efterhånden blev domsmagten den vigtigste af hans funktioner. Før var det selve tingforsamlingen eller en udvalgt del af den, der dømte, men fra midten af 1500erne skulle sager, hvori der kunne blive tale om dødsdom, afgøres af herredsfogeden og ”de bedste tingmænd”, og således skete det da f.eks. også i den i foregående artikel nævnte tyverisag mod Las Michelsen. Også i andre tilfælde ser det ud, som om nogle af tingmændene var med til at afsige domme, i hvert fald her på egnen.

Men herredsfogedens domsmagt var også på andre måder begrænset. Mange sager skulle ligesom nu behandles af nævninger, men dengang skulle nævningerne selv undersøge sagen, før de behandlede den og udstedte deres kendelse, som var endelig, og som dommeren måtte rette sig efter. De spillede en meget stor rolle i retsplejen, og en stor del af Valdemar Sejrs Jyske Lov, der blev udstedt i 1241, handler da også om dem og deres virksomhed, som loven giver udførlige regler for.

Af nævningerne var *sandemændene* de vigtigste. De blev udnævnt på livstid af kongen, og loven fastslår, at der skulle være otte sandemænd i hvert herred, nemlig to i hver fjerding, og det kan senere ses, at de blev valgt blandt herredets bedste mænd. I jordebøger og matrikler såvel som i kirkebøger nævnes de tit med deres titel, og det kan der ses, at sandemandsbestillingen ofte gik over fra fader til søn.

Sandemændene skulle efter Jyske Lov afsige deres kendelse, der kaldtes *sandemænds tov*, i sager om manddrab, om afhug af legemsdele, om voldtægt, om hærværk, om markeskel, om sår, om kirkegods og om ulovlig fængsling eller berøvelse af frihed.

En sådan sag kunne ikke efter loven afgøres på mindre end seks uger, fordi der skulle tre ting til med 14 dages mellemrum mellem hvert. På det første skulle sagen tinglyses, og parterne skulle så indkaldes til et ting 14 dage efter, hvortil også sandemændene skulle stævnes. På det tredje ting skulle så den egentlige retshandling foregå, således at den ene part fremførte sin klage, og den anden svarede, og det skulle bevidnes, at sandemændene var lovlig tilkåret til at sværge. Derefter skulle der afsiges dom om, at sandemændene skulle afsige kendelse og aflægge ed på den. Hvis de ikke gjorde det, mistede de deres boslod. De skulle træffe deres afgørelse på alle årets tider, når der holdtes ting, ”fordi mordere og tyve og ransmænd skal aldrig have fred, thi de freder ingen”. Det var således en meget ansvarsfuld bestilling, sandemændene havde, og den kunne være vanskelig at udøve og medføre stor risiko, som det ses af den i

foregående artikel omtalte drabssag mod herredsfogeden Mads Mikkelsen Lenvig.

Sandemændene skulle ikke alene (som nævningerne nu) kende den anklagede skyldig eller ikke skyldig, men også afsige kendelse om, hvilken straf den skyldige skulle lide. I disse sager kunne der blive tale om fredløshed eller bøder. Når en mand blev dømt fra sin fred, skulle han forlade landet (Jylland og Fyn) inden ”dag og måned”, hvis ikke den, der havde rejst sagen, ville tage imod en bod (senere: inden 3 dage).

I sager om markeskel skulle sandemændene undersøge sagen, afsætte et skel med stokke eller sten og sværge på, at de gjorde ret, men sagen kunne også afgøres uden deres medvirken, når kongen selv ville ride markeskel, hvad Christian 3. gjorde, da der engang var skelstrid mellem Hillerslev og Thisted. Dog siger loven, at det er bedre, at markeskel sværges end rides, ”fordi de er altid mest kyndige, der bor nærmest”.

Også i andre tilfælde end dem, loven direkte nævner, kunne sandemænd medvirke. Originalmatrikelen 1664 for Hundborg herred (i rigsarkivet) slutter således med en erklæring om, at matrikelen er forfattet og sammenskrevet af herredsfogeden og de otte sandemænd sammen med 12 af herredets bønder, der var særlig udnævnt til hvervet af herredsfogeden, og de har underskrevet matrikelen på herredstinget i Sjørring 16. marts 1664.

De sidste 12 mænd må også opfattes som et nævn, og sådanne nævn, udnævnt til behandling af en enkelt sag, findes af og til omtalt i retssager.

Ransnævninger var derimod ligesom sandemænd et fast led i retsplejen. De skulle ifølge Jyske Lov kun virke for et år ad gangen, og de blev valgt af bønderne selv ved stemmeflerhed. Ingen, der ikke før havde været nævning, kunne nægte at tage mod valget. Gjorde han det, måtte han bøde tre mark for hver gang, han nægtede at være nævning, indtil han blev så fattig, at han ikke havde tre mark at betale med. Der skulle vælges otte mænd i hvert herred, og i mange tingbøger står der for hvert år angivet, hvem der dette år skulle være ransnævninger, to i hver fjerding.

Glemte bønderne at vælge nævninger eller ville de ikke, skulle ombudsmanden (lensmanden) selv udvælge nævninger. Ville han ikke, eller ville han ikke sagsøge en mand, der nægtede at være nævning, havde kongen fuld ret til at tage hans embede fra ham, fordi han da forhindrede, at en sag blev lovligt forfulgt.

Ransnævningerne skulle afgive kendelse i andre sager end sandemændene, nemlig i sager om *ran* (håndran, boran, markran), om vådesgerning og om tyveri (når tyven ikke blev grebet på fersk gerning med tyvekoster til mere end en halv marks værdi, for så måtte bonden føre ham til lensmanden, som da måtte lade tyven hænge straks uden dom).

Man skelnede dengang mellem ran og tyveri. Tog man noget fra andre åbenlyst, var det ran, men skete det i smug,

var det tyveri. Straffen var meget mildere for ran end for tyveri, i almindelighed en bøde på tre mark.

Senere kom også andre ting ind under det retslige begreb ran, idet det blev betragtet som ran, hvis nogen tilsidesatte en andens ret eller undlod at opfylde en forpligtelse. Han tog jo den andens ret fra ham.

I Jyske Lov nævnes desuden *biskopsnævninger*, to i hver fjerding eller to i hvert sogn, som skulle vælges af sognemændene. De skulle kun afsige kendelse i sager om helligbrøde, d.v.s. hvis nogen sloges eller slog en anden på helligdage, men ikke i sager om helligdagsarbejde. De skulle mødes i kirken.

Senere træffer man også *sogneaavn eller kirkenavn*, som skulle sværge i trolddomssager. Dem finder man tit nævnt i tingbøger i den tid, da trolddomssager var almindelige, således i den trolddomssag fra Mors, som er behandlet senere i denne årbog.

Da Christian V.s Danske Lov 1683 afløste de ældgamle love, blev retsvæsenet omordnet, og de gamle regler om nævninger blev ophævet. Dog skulle der stadig udnævnes sandemænd, og mens de for kun fandtes på Jyske Lovs område, skulle der nu være sandemænd over hele landet. Lidt efter lidt ophørte deres virksomhed imidlertid, og trods lovens ord blev der ikke mere udnævnt sandemænd.

Når den nye retstilstand efter enevældens indførelse førte med sig, at de fleste af de gamle herredsfogeder og -skrivere blev udskiftet, og at sandemænd og nævninger ikke mere fik noget at sige, hænger det sikkert sammen med, at den nye lov på mange måder betød en så stor forandring fra de fra meget gammel tid tilvante forhold, at folket ikke de første år kunne følge med. Før havde de fulgt de ældgamle love, der var godkendt af folket selv på tinge. De var gennem mange slægtled indgroet i folks bevidsthed og så enkle, at man ikke behøvede nogen skreven lovbog, og deres bestemmelser faldt sammen med folks syn på, hvad der var ret. Nu var det kongen alene, der gav love, og han kunne til enhver tid ændre dem eller give nye anordninger, som rettens folk straks måtte sætte sig ind i og dømme efter. Selve grundlaget, Danske Lov, var til at begynde med så fremmed for folket, for dets repræsentanter, nævningerne, og for de bondefødte herredsfogeder, at deres gamle lovkendskab ikke slog til. Kun få magtede at sætte sig sådan ind i den nye lov i løbet af forholdsvis kort tid, at de kunne dømme efter den, og det var kun naturligt, at de gamle herredsfogeder og -skrivere ikke kunne klare sig ved en formelig eksaminatson i den nye lov, således som den, der fandt sted ved mødet i Viborg mellem dem og landsdommerne 1687 (omtalt i foregående artikel).

Dertil kommer måske det forhold, at kongen og det nye styres mænd i den første tid efter enevældens indførelse

nærede en vis mistænksomhed overfor dem, der før havde haft noget at sige. Det var, som om man frygtede, at de ikke villigt nok skulle indordne sig under den nu enevældige kongemagt og dens diktater, men ville søge at opretholde de gamle tilstande eller endog genindføre dem.

Denne mistænksomhed ramte som bekendt den gamle danske adel, men det ligger nær at antage, at den også var rettet mod de gamle selvstændige bondehøvdinge, der sad som herredsfogeder, sandemænd og nævninger rundt om i herrederne. *Den gamle retsordning var jo i virkeligheden demokratisk.* Tinget og dets afgørelser var folkets. Herredsfogeder, herredsskrivere og sandemænd var valgt ud af folket, og nævningerne blev valgt af folket. Den forældede forestilling, at bønderne i gamle dage var retsløse, er fuldstændig forkert. De kunne snarere blive det under de nye forhold, da de gamle herredsfogeder og -skrivere blev erstattet med folk, der var villige og underdanige tjenerne for enevælden og ikke havde nogen tilknytning til bondesamfundet eller til de gamle retsbegreber, thi nu havde folket ingen repræsentanter, der tog del i retshandlingerne.

Et eksempel på, at gamle og nye retssynspunkter en rum tid efter kunne komme i modstrid, er anført i H. A. Riis-Olesens artikel: Et opgør mellem gammel og ny retsopfattelse (i årbog 1962).

I det følgende gives nogle eksempler på sager, der blev ført i den ældre tid. Flere eksempler kan findes i tidligere årbøger.

Kilder

Den Jyske Lov ved Peter Skautrup, København 1938. Håndbog for danske lokalhistorikere, redigeret af Johan Hvidtfeldt. 1952.

Note

Det bør bemærkes, at en *skriver* dengang ikke var en kontorist men en betroet embedsmand. Amtsskriveren var f.eks. leder af amtstuen. Til ham skulle skatterne betales, også hartkornsskatterne, hvorfor han måtte lade føre matrikelsbøger og andre hartkornslister. Desuden havde han et vist tilsyn med vejene og med udskrivningsvæsenet. Siden kaldtes han som nu amtsforvalter. Herredsskriveren var en embedsmand, der havde som opgave at udforme og at udfærdige de dokumenter, der udstedtes i tingets navn, ligesom han havde ansvaret for tingbogen og for dens førelse. Han tog gerne del i retsførelsen sammen med herredsfogeden og andre udvalgte ”gode mænd”, og han nævnes sammen med dem, oftest lige efter herredsfogeden, som udsteder af tingsvidner. Han tilhørte da også den samme kreds af bønder som dem.

(Kilde: Historisk Årbog for Thisted amt 1966, side 284-290).